

M. Akif Kayapınar, *Siyasal Düzen: Adalet ve Asabiyetin Siyasetteki Rolü*

İstanbul: Küre, 2022.
195 s. ISBN 9786057646743

NURULLAH ARDIÇ*

Siyaset felsefesi alanındaki çalışmalarıyla tanınan M. Akif Kayapınar'ın kitabı Bilim ve Sanat Vakfı'ndaki "Adalet Konuşmaları" (2017) çalıştayında yaptığı bir sunuma dayanıyor. Her görüşten ve farklı disiplinlerden okuyucuya hitap eden eserin kalkış noktası, Türkiye'de insan-toplum bilimlerinde genel bir sorunun siyaset bilimindeki yansımadır: Türkiye'de siyaset biliminin Amerika'da üretilmiş (ve o bağlamda gerçekten önemli) soru ve konular üzerinde yoğunlaşması, buna mukabil Türkiye'nin en önemli siyasî meselesinin ("iyi" bir siyasî düzen tesisi ve buna ilişkin yaşanan krizin) yeterince tartışılmaması. Yazar "giriş"te söz konusu krizin bazı tezahürlerini (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, anayasa tartışmaları vb.) kısaca tartıştıktan sonra sorunun temelinde bir "müşterek iyi hayat tasavvuru" ve buna dayalı "siyasal toplum" kurulamayışı olduğunu belirtiyor (s. 29). Buradan yola çıkarak eser, iki büyük soruyu, iki uzunca bölümde etraflıca tartışıyor: (Felsefi düzlemde) siyasî düzenin mahiyeti ve (pratik düzlemde) nasıl kurulduğu.

İlk bölüm, medeniyetlerin farklı şekillerde de olsa insan tabiatına uygun bir "ideal siyasî düzen tasavvuru" geliştirdiği fikrinden hareketle, bu düzenin temel unsurlarının iktidarın temerküzü ve sınırlandırılması olduğunu belirtiyor. Bu unsurlardan ilki kamu düzeninin ve etkin bir yönetimin/devletin kurulmasını sağlarken iktidarın adalet mefhumunca sınırlandırılması siyasî düzeni ideale yaklaştırır ve bir "iyi yönetim" modeli ortaya çıkarır. Bu çerçevede önce adalet kavramını ayrıntılarıyla tartışan yazara göre bu terimin mahiyet itibarıyla evrensel bir tanımı yapılamaz, ancak işlevsel olarak tanımlanabilir. Buna kısaca iktidarın temerküzü ve

* Prof.Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü / Prof., İstanbul Technical University Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, İstanbul, Türkiye, ORCID 0000-0001-6041-1627 nardic@itu.edu.tr

DOI: 10.26570/isad.1235886

Atıf/Citation Ardic, Nurullah, "M. Akif Kayapınar, Siyasal Düzen: Adalet ve Asabiyetin Siyasetteki Rolü", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 49 (2023): 208-213.

sınırlandırılması arasındaki denge durumu denir (s. 49-51). Bu iki faydalı ayırımdan yola çıkarak yazar iktidarın temerküzü ve sınırlandırılması üzerine kısa fakat ikna edici bir tarihsel ve düşünsel tura çıkıyor: Bu iki sürecin ilk medeniyetler, Mısır, Çin, Roma, Hint, İran (ve Turan), İslam, Hıristiyan ve modern Batı medeniyetlerinde nasıl teorize edildiğini özetliyor. Adaletin bu örneklerde iktidarın sınırlandırılarak insanlara güvenlik ve özgürlük sunan dengeli bir siyasî düzenin kurulmasını sağlayan en önemli faktör olduğunu vurgulayan yazar, ancak bu şekilde “ideal siyasal düzen” veya “adalet düzeni” kurulmasının mümkün olacağını belirtiyor (s. 67). Buradan hareketle, bir “iyi yönetim” modeli olarak günümüz Batı dünyasının eriştiği liberal demokratik düzenin arkeolojisine girişen Kayapınar, Ortaçağlardan bugüne iktidarın temerküzü-sınırlandırılması süreçlerinin serancamını yetkin biçimde veriyor (s. 71-85). Buradaki amacı, hem bu siyasî düzenin Batı’da nasıl gelişip hâkim duruma geldiğini göstermek hem de liberal demokratik düzen anlayışının günümüzde tek geçerli model olarak Batı-dışı toplumlara dayatılmasını öngören söylemi eleştirmektir. Yazar liberal değerler Batı için ideal düzeni ortaya çıkarmış olsa da bu değerlerin evrenselleştirilip diğer medeniyetlere tek reçete olarak sunulmasının yanlış olduğunu öne sürüyor, ancak bu konuda ayrıntıya girmiyor (s. 86-87).

Kitabın ikinci bölümü ise siyasî düzen inşası meselesine odaklanmakta, bu çerçevede siyaset biliminde mevcut iki ana yaklaşıma üçüncü bir yaklaşımla alternatif sunma iddiasındadır. Buna göre siyasî düzenin kurucu unsurları olarak ya “aktörler” veya “kurumlar” temel alınmaktadır; halbuki yazara göre esas kurucu unsur “asabiyet” olmalı, diğerleri ise ikincil unsurlar olarak kabul edilmelidir (s. 92). Bu bağlamda, bölümün temel argümanı şudur: Siyasî düzenin “bağımsız değişkeni” kurumlar veya aktörlerin rasyonel tercihleri değil, “İlgili topluma hâkim olan ahlak, terbiye, duygu durumu ve karakterdir” (s. 143). Bunu göstermek için literatürdeki önce aktör-merkezli yaklaşımları (özellikle rasyonel tercih teorisi), sonra da kurum-merkezli teorileri (eski- ve yeni-kurumsalcılık) ayrıntılarıyla tartışan yazar, ilk yaklaşımda modern siyaset biliminin yanı sıra özellikle “lider-merkezli” bakış çerçevesinde Antik Yunan’la (Platon/Eflâtun) İslam ve Osmanlı siyaset felsefelerini de tartışmaya dahil ediyor -ancak bir o kadar önemli olan “elitist” yaklaşımı (siyasî düzenin en önemli birleşeninin siyasî-askeri elitler olduğunu varsayan bakış- Skocpol, Krasner, Tilly, Poggi, Kiser & Hechter vb.) ihmal ediyor. Aktör ve kurumları öne çıkaran yaklaşımlara alternatif, üçüncü bir paradigma olarak gördüğü ve esasen İbn Haldun’a dayanan asabiyet-merkezli siyasî düzen anlayışını da ayrıntılarıyla tartışan yazar bu kavramlaştırmanın İbn Haldun öncesi serancamını da veciz bir şekilde gösteriyor. Bu çerçevede Platon, Aristoteles, Polybios,

Cicero, Tüsi ve Machiavelli'nin ilgili kavramlarını ve görüşlerini özetleyerek bu yaklaşımın en yetkin temsilcisi olarak gördüğü (s. 159) İbn Haldun'un asabiyet teorisini tartışıyor. Önceki filozofların temel terimlerini de (*arete*, *homonoia*, *philia*, *virtus*, *muhabbet* ve *virtü*) içeren bir merkez-terim olarak asabiyetin kuşatıcılığını vurgulayan yazar, bu terimin kökeni, türleri, öncekilerle ilişkisi, boyutları ve anlam yelpazesini doyurucu bir şekilde sunuyor. Ancak ilk bölümün sonunda olduğu gibi burada da tartışma aniden sona eriyor, zira yazar bahsettiği alternatif yaklaşımın teorik inşasına girişmiyor. Ayrıca her üç yaklaşım üzerindeki tartışmasında da yazarın, yalnızca "düşüncelere" odaklanarak onların ortaya çıkıp dönüşmesine sebep olan bağlamsal faktörleri (askerî, siyasî, ekonomik ve ideolojik iktidar ilişkileri) -aşağıda da değinileceği gibi- analize dahil etmediği görülüyor.¹

Bu sınırlılıklara rağmen eser geneli itibarıyla hayli başarılı bir çalışmadır: Önemli bir meseleyi gündeme getirmiş olmasının yanı sıra son derece sistematik, bilgilendirici ve literatür açısından doyurucu bir metin. Kaynaklara hâkim görünen yazar gerek birincil (Platon ve Aristoteles'in vb. eserleri) gerekse de ikincil kaynakları ilmek ilmek işleyerek okuyucuyu etkileyici bir düşünce tarihi turuna çıkarıyor ve bunu tekrara düşmeden birkaç defa yapıyor. Kendine has bir üslup da geliştirmiş olan yazar, incelediği zor ve teknik konuları okuyucu sıkmadan, akıcı bir biçimde aktarmayı başarıyor. İlk bölümü daha önce müstakil bir makale olarak yayımlanmış² olan eserin bölümleri arasındaki irtibatlar da hayli başarılı bir şekilde kurulmuş olup fevkalade başarılı bir "giriş" bölümüyle de kitabın bütünlüğü sağlanmış oluyor. Eserin belki de en önemli meziyeti, her iki ana bölümün sonunda kısaca ortaya koyduğu eleştirel ve alternatif yaklaşımlarla siyaset bilimindeki Batı-merkezci yaklaşımların sınırlılıklarını göstermiş ve böylece Batı-merkezci olmayan kavramlaştırmalara kapı aralamış olmasıdır.

Eserin bu güçlü yanlarına rağmen, en önemlileri kitabın temel argümanlarına ilişkin üç noktada karşımıza çıkan birtakım eksiklikleri de göze çarpıyor. İlk olarak, yazar "liberalizmin söylemsel tahakkümüne itirazını" güzel bir şekilde temellendirirken (liberal siyasî düzenin Batı'nın özgül tarihi tecrübesinin bir ürünü olup evrenselleştirilemeyeceği, s. 85-87) bu itirazını tamamlayacak önemli bir meseleyi hiç tartışmıyor. Nitekim "Batı-dışı toplumlarda iyi bir siyasal yönetim tesis etmenin esası bu değerleri benimsemek değil, adalet düzeninin şartlarını oluşturmaktır" (s. 87) diyor, ancak bu şartların nasıl oluşturulabileceğine dair (başlangıç düzeyinde de olsa) hiçbir öneri getirmediği gibi, bu çerçevede -kendisinin de kabul

1 Bu iktidar ilişkilerinin kapsamlı bir inçlemesi ve teorik modellenmesi için bk. Mann, *The Sources of Social Power*, özellikle I, 1. bölüm.
2 Kayapınar "Adalet, Siyaset, İyi Yönetim" s. 93-132.

ettiği- liberal değerlerin ve mekanizmaların küresel çapta yayılmış olmasının getirdiği bariz bir sorunu ıskalyor: Hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı gibi temel ilkelerle anayasa, parlamento ve seçimler gibi mekanizmaların Batı-dışında da zaten bilindiği ve çokça arzulandığı bir tarihsel kesitte bunlardan bağımsız olarak veya bunlar yokmuş gibi, tabir caizse “sıfırdan” bir âdil siyasî düzen kurulabilir mi? Tarihin bu noktasında bu değerler ve mekanizmalar olmadan ideal(e yakın) bir siyasî düzen nasıl tesis edilebilir? Başka türlü mümkün değilse eğer, yazar bizi getirip bir fâsit dairenin içine bırakmış olmuyor mu? Bu soruları sormayan yazarın liberalizmin tahakkümüne yönelik eleştirisi böylece eksik kalıyor.

Bununla bağlantılı ikinci sorun ise yazarın “medeniyetçi” bakışından kaynaklanan ve kendilerine ait birer “özü” olan medeniyetlerin buna en uygun siyaseti kurduğunu, liberal düzenin de Batı medeniyetinin kendi bünyesine en uygun “iyi yönetim paradigması” olduğu iddiasına (s. 85) ilişkin, epistemolojik ve aksiyolojik bir meseledir. Bunun yaşanan gerçekliği ne ölçüde yansıttığı meselesi bir tarafa, her medeniyetin kendi “özüne” en uygun düzeni kuracağı, hatta tarihte kurduğu fikri (yazar Çin’den Hint’e, Antik Yunan’dan İslam’a farklı medeniyetlerin bunu gerçekleştirdiğini iddia ediyor) bir tür epistemolojik ve ahlaki görececiliği ima etmiyor mu? Nitekim yazar “... Burada itirazımız liberal değerlere değil, Batı medeniyetinin kendi özgün tarihsel ve kültürel bağlamında vücuda gelmiş bu değerlerin dünyanın geri kalanına ... dayatılmasınadır” (s. 86) diyor. Bunun mantıksal sonucu, *İslam da dahil* hiçbir medeniyetin evrensel olamayacağı, kendi tarihsel tecrübeleri ve (daha önemlisi) kendi dünya görüşleri çerçevesinde değerlerini, ilke ve kurumlarını üreteceği ve kendi kendine yeterli olacağıdır. Eğer durum buysa, İslam’ın bütün insanlığa gönderilmiş bir din olduğu, evrensel hakikati temsil ettiği iddiası nereye oturuyor? Dahası bütün insanlığın kabul edebileceği, “medeniyetler-üstü” temel ahlaki ve siyasî ilke ve değerler yok mudur? Varsa bunlar hangi “medeniyet özünden” kaynaklanıyor? Yine durum buysa, Batı’da yaşayan müslümanlar ya Batı için en iyi formül olan liberal düzene tamamen uyum sağlayarak benliklerini yitirmeli veya farklı bir medeniyetin mensubu oldukları için Batı’yı tamamen ret (ve terk?) etmeli sonucu çıkmaz mı? Bu durumda ya “tarihin sonu” (Fukuyama) ya da “medeniyetler çatışması” (Huntington) tezi haklı çıkmış olmuyor mu?

Eserin liberalizm tartışmasında bir sorun da “Batı için en iyi çözüm” olan bu düzenin kurulma ve tahkimi sürecinde hem içeride hem de dışarıda ödetilen maliyetleri göz ardı etmesidir: liberal düzenin hegemonya kurma süreci Batı dışında sömürgecilik ve emperyalizm, Batı içinde ve bütün kürede iktisadî eşitsizlikler, tabiatın tahribi, savaşların yayılması, bireyler üzerinde kontrol ve manipülasyonun yoğunlaşması gibi olguları

barındırır. Yani bu süreç Batı'nın ne içinde ne dışında tamamen barışçıl bir yöntemle mümkün olabildiği; aksine uzun ve karmaşık bir mücadele tarihinin planlanmamış bir sonucudur.

Eserde göze çarpan üçüncü ana sorun bağlam eksikliğine ilişkindir. Gerek genel olarak siyasî düzen olgusuna dair anlatıda gerekse düşünürlerin ortaya koyduğu somut düzen tasavvurlarına dair değerlendirmelerde karşımıza çıkan bu problemin sebebi kitabın tamamına sirayet etmiş (epistemolojik) idealizmdir. Yazarın benimsediği bu idealist tutum sebebiyle, kitap boyunca tartışılan farklı siyasî düzen anlayışları, âdeta *Geist*'in tarihteki tezahürleri gibi, farklı medeniyetlerde, o medeniyetlerin özünü yansıtan dünya görüşlerinin birer yansıması olarak “belirmekte” ve tarih sahnesinde arziendam etmektedir. Yazar sıkça Platon ve Aristoteles'ten Tüsi'ye, Polybios ve Cicero'dan Machiavelli ve İbn Haldun'a kadar birçok filozofun görüşlerini maharetli bir şekilde ortaya koyarken, bunların tarihsel bağlamına hemen hiç değinmediği gibi tarihsel süreçleri anlattığı bölümlerde bile fikirlerin bu “düşünsel boşluktaki” değişimine odaklanıyor (Mesela Avrupa tarihinde feodal düzenden mutlakiyetçilik ve sonrasında demokratik siyasî düzenlere geçişte [s. 71-79] başta savaş olmak üzere askerî ve ekonomik faktörlere hiç değinmiyor). Daha önemlisi, yazar söylem-bağlam etkileşimi çerçevesinde kurduğu nedenselliklerde önceliği her zaman söyleme (“tasavvur,” “dünya görüşü,” “anlayış,” “vizyon”) veriyor. Hatta tarihsel şartların etkili olduğunu söylemek zorunda kaldığı durumlarda dahi ideal faktörlerin önceliğini vurgulamaktan kendini alamıyor: “... *Ancien regime*in yüzyıllar boyunca Avrupa'da hükümferma olabilmesi, ulaşım ve iletişim imkânlarının sınırlılığı gibi mevcut sosyo-ekonomik şartların yanı sıra -hatta belki onlardan daha fazla- bu düzen anlayışının temel ilkelerinin o dönemin zihinsel paradigmaları olan Aristotelesçi ve Yeni Platoncu kozmoloji ve hıristiyanî teoloji ile mükemmel bir uyum içerisinde olmasına, yani ulaşılan ‘onto-teolojik senteze’ atfedilmelidir” (s. 70). Üstelik yazar eserin başında (s. 11) ve sonunda (s. 173), metin-bağlam etkileşiminde bağlamın önemini güçlü şekilde vurgulamasına rağmen tahlillerinde idealizmden taviz vermiyor, bu da düşünce tarihi alanının en önemli meselesi olan bağlamın düşüncelere etkisinin hayatiyeti konusunda yetersizliğe yol açıyor. Yazar farklı medeniyetlerin kavram ve kurumlarının birbirine tercüme edilmesi (mesela Batı medeniyetinin “iyi yönetim” modeli liberal düzenin İslam dünyasına aktarılması) bağlamında dikkatli ve eleştirel olunması konusunda, metin-bağlam etkileşiminde tarihsel bağlamın önemini (haklı olarak) net bir şekilde vurgularken, aynı hassasiyeti (siyasî) düşüncelerin kendi bağlamları içerisinde anlamlandırılması konusunda göstermiyor. Elbette eser felsefi bir çalışma olduğundan tartışılan fikirlerin tarihsel bağlamı üzerine kapsamlı ve

ayrıntılı bir analiz³ beklemek haksızlık olur; ancak bu boyutun tamamen göz ardı edilmiş olması da uygun değildir. Yukarıda işaret ettiğimiz, liberal düzenin Batı için ideal siyasî düzen olduğu iddiasındaki tarihsel sürecin göz ardı edilmesi de esasen aynı idealizm sorunundan kaynaklanıyor.

Son olarak, eserde birtakım tâli sorunlar da göze çarpıyor. Mesela yazar, bireyin icadı ve birey-merkezli siyasî düzen tartışmasında, pre-modern siyasî tasavvurlarda insanların haklarının değil vazifelerinin, modern düşüncede ise bireyin haklarının dikkate alındığını öne sürüyor (s. 111), ancak durumun bundan daha karmaşık olduğunu (mesela İslam'daki *hukûku'l-ibâd* kavramı, Kant'ın ahlak felsefesinin temelindeki bireysel sorumluluk vurgusu) ihmal ediyor. Diğer taraftan, siyasî düzenin kurulabilmesi için gereken ortak "iyi hayat" tasavvurunun toplumun genelinin, en azından (eski Yunan'daki aristokratlarda olduğu gibi) elitlerin ortak anlayışı olduğunu belirten yazar, bu toplumsal tasavvurun mümkün olup olmayacağını, mesela toplumdaki çatışmaların ve elitler arası ihtilafların tarihin en yaygın görülen örüntülerinden olduğu gerçeğini ve bu durumun söz konusu "iyi tasavvuruna" nasıl etki yaptığını dikkate almıyor (Üstelik yazar giriş bölümünde, Türkiye'nin en önemli sorununun bu "iyi hayat" tasavvuru konusunda toplumda bir ittifak olmayışı olduğunu söylüyor, s. 31). Yine Polybios'un yaklaşımını özetlerken onun hem (mekanizma-kurum-merkezli değil) ahlak-merkezli bir bakışı olduğunu hem de bu erdemi Roma sisteminin kurumsal örgütlenmesine bağladığını öne sürüyor (s. 155).

Bu eksikliklerine rağmen eser, günümüzün kritik siyasî sorunu düzen ve bu düzenin kurucu unsurları meselesine dair ufuk açıcı bir giriş mahiyetinde, başarılı bir çalışma. Bu yönüyle siyaset felsefesine olduğu kadar tarihsel sosyoloji ve devlet teorisine de önemli bir katkı sunuyor. Konuyla ilgili siyaset felsefesi birikimi müsellemlen olan Kayapınar umarız bu çalışmasının devamını getirir ve sorduğu görkemli sorulara "sahici" cevaplar vermeye, bu bağlamda "asabiyyet merkezli" alternatif teoriyi incellekle inşa etmeye gayret eder.

Bibliyografya

Collins, Randall, *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*, Belknap: Harvard University Press, 1998.

Kayapınar, M. Akif, "Adalet, Siyaset, İyi Yönetim", *Kutadgubilig*, 40 (2019): 93-132.

Mann, Michael, *The Sources of Social Power*, I-IV, New York: Cambridge University Press, 1986-2011, özellikle I, 1. Bölüm.

3 Bu konuda yetkin bir örnek için bk. Collins, *The Sociology of Philosophies*.